

PAPER DETAILS

TITLE: TEFSIRLERDEKİ ANLAMI BAGLAMINDA ISTİÂZE ve ONA MÜRADIF İFADELERE DAIR
BİR DEGERLENDİRME

AUTHORS: Hacı ÇİÇEK

PAGES: 41-54

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2795868>

TEFSİRLERDEKİ ANLAMI BAĞLAMINDA İSTİÂZE ve ONA MÜRADİF İFADELERE DAİR
BİR DEĞERLENDİRME

Hacı ÇİÇEK*

ÖZET

Kur'an, Allah'ın, insanlığa evrensel bağlamda gönderdiği en son kitaptır. Gerek yerel gerekse küresel tarafsız şirketler tarafından yapılan anket ve istatistiklere göre dünyada en çok okunup incelenen, hakkında yorumlar yapılan kutsal metinlerin başında Kur'an gelmektedir. Allah, kişinin Kur'an okuyacağı esnada kovulmuş şeytanın şerrinden kendisine sığınmasını emretmiştir (Nahl, 16/98). Kur'an ve tefsir literatüründe bu kavrama "istiâze" denmiştir. Şeytan, her zaman ve mekânda insanların zihnini bulandırmaya çalıştığı gibi özellikle Müslümanın hayatına şekil verecek olan Kur'an'ı okuma sürecinde de aynı işlevini icra edecektir. Onun işlevi, bazen okuyan kimsenin okuduğunu üstün körü geçme, bazen hayatında uygulamama, bazen de Kur'an'a mesafeli durmasına yönelik olabilir. Bu nedenle henüz yolun başında iken Kur'an okuyan kimsenin bütün olası yanlışlıklara girmemesi için istiâzede bulunması tavsiye edilmiştir. İstiâze, bir bakıma girilen yolun start noktasında tarafın seçilmesidir. Başka bir ifadeyle istiâze, şeytandan ve onun muhtemel saptırmalarından uzak durmanın ve her şeye gücü yeten Yüce Allah'ın himayesine girmenin ilanıdır. Nitekim şeytanın şerrinden Allah'ın korumasına sığınan kimselerin üzerinde şeytanın hiçbir egemenliği olmayacaktır (Nahl, 16/99). Şeytanın egemenliği, sadece onu dost edinen, onun yanından uzaklaşmayan ve Allah'ın korumasını kabul etmeyenler üzerindedir (Nahl, 16/100). Kur'an, aynı zamanda duayı, kişinin değerine bir ölçü yapmıştır. Dua etmeyenin, Allah'ın katında hiçbir değerinin olmayacağını bildirmiştir (Furkân, 25/77). Bu çalışmada duaların en önemlilerinden biri sayılan istiâze'nin sözcük ve terim anlamları, istiâze sözcüğüne eşanlamli kavramlar, öteden beri bilinen istiâze ibaresinin dışında dile getirilen bazı dualar ele alınmış, onların sosyal ve kültürel hayattaki etkileri analitik bir formatta değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, İstiâze, Dua, Şeytan.

AN ASSESSMENT OF THE WORD "İSTİÂZAH": A PERSPECTIVE ON THE CONTEXTUAL MEANING AND INTERPRETATIONS

ABSTRACT

The Qur'an is Allah's last holy book to humanity in a universal context. According to the surveys and statistics made by both local and global fair and impartial companies, the Qur'an is one of the most widely read and studied holy texts in the world along with the comments on it. Allah ordered that a person should seek refuge from the evil of the expelled Satan from heaven while reciting the Qur'an (Nahl, 16/98). This concept is called "istiâzah" in the Qur'an and expository literature. Satan performs the same function in the process of reading the Qur'an, which shapes the life of a Muslim, especially as Satan tries to confuse people's minds at all times and settings. The main reason for Satan's temptation is underlined within the fact that sometimes a person who reads the Qur'an does not perceive the teachings well and therefore, the person is unable to apply them to his real life and this situation causes a distance between him as a believer and the Qur'an. For this reason, it is recommended that a person who starts to read the Qur'an should make "istiâzah" to avoid all possible mistakes. "İstiâzah" is, in a way, choosing his side at the beginning of the road that he is going to enter. In other words, "İstiâzah" is the declaration of staying away from Satan and his possible diversions while entering the protection of Almighty Allah. As a matter of fact, Satan has no dominion over those who take refuge in Allah's protection from the evil of Satan (Nahl, 16/99). The kingdom of Satan is only over those who take him as a close person with strong bounds and do not accept the protection of Allah (Nahl, 16/100). The truth is that the Qur'an helps prayer to become a virtuous person. He stated that the one who does not pray will have no value and purification in the sight of Allah (Furkân, 25/77). In this study, the word "istiâzah" and its multiple meanings, for example, its synonyms and the connotations known as the most important and comprehensive words of prayers are discussed and evaluated with regard to their effects on social and cultural life in an analytical format.

Keywords: Qur'an, tafsir, istiâzah, prayer, satan

*Dr. Öğr. Üyesi. Adıyaman Üniversitesi. Eğitim Fak. Arap Dili Eğitimi Bölümü, hcicek@adiyaman.edu.tr Orcid: 0000-0003-4735-6349

GİRİŞ

Beşeriyet tarihi, ilk insan, aynı zamanda ilk peygamber Hz. Âdem ile başlamıştır.¹ Bütün millet ve kavimlere gönderilen peygamberlerin ortak amacı, insanların vahye dayalı öğretilere ilgi duymaları, onları haberdar etmeleri, ölünceye değin söz konusu öğretilerin ilke ve prensipleri doğrultusunda hayat geçirmeleridir.²

Kur'ân, insana farkındalık kazandırmaya çalışmış; Allah'ın, ona sayısız nimetler verdiğini, mükerrem kıldığını haber vermiştir.³ Allah, insanı mükerrem kılıp onure ettiği gibi vahyin çizgisinde yürüsünler diye içlerinden kendileri gibi yiyip içen, çarşı pazarlarda dolaşan⁴ peygamberler göndermiştir.⁵ Yüce Allah, beşer olmaları nedeniyle peygamberleri de kendi hallerine bırakmamış, toplumlarına nasıl vaziyet alacaklarına dair kitap ve sahifelerle desteklemiştir.⁶

Her bina ve yapının bir girişi olduğu gibi Kur'ân'ın giriş kapısı da istiâze olduğu söylenebilir. Zira Allah, Kur'ân tilavetine kovulmuş şeytandan⁷ Allah'a sığınmakla başlanmasını emretmiştir.⁸ Kur'ân'da şeytanın yönlendirmesine karşı, Allah'a iltica edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹ Bu itibarla müfessirler, istiâze konusunda yorum yapmış, fikir beyan etmiştir. İstiâze ile hareket etmek, onu dillendirmek; planı ve kurulu tuzağı pek zayıf olan şeytandan¹⁰ her şeye gücü yeten Allah'ın koruması altına girme anlamına gelmektedir.

Ölümü mukadder olan insan, bilim ve teknolojiye ne kadar ilerleme kaydederse etsin, nihayetinde zayıf sayılır. O, kendisine zarar verme potansiyeli olan her varlığın şerrinden emin olabilmesi, kurtulabilmesi için çok güçlü, her şeyi bilen ve duyan Allah'a sığınmak durumundadır. Bu davranış hem beden hem moral noktasında insana özgüven kazandırma sağlayacaktır. Bu itibarla gerek biyolojik gerekse psikolojik bağlamda onun olumsuzluklardan emin olması için Allah'ın himayesine girmesi gerekir.¹¹

Öncelikle istiâze kelimesinin sözlük ve terim anlamını kısaca vermek yerinde olacaktır.

1. İSTİÂZE KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Arapça bir kavram ve istifâl vezninde olan istiâze'nin aslı a-v-z fiilidir. Anlamı ise başkasına sığınmak, iltica etmek ve bağlanmaktır.¹²

¹ Âl-i İmrân, 3/33.

² Hicr, 15/99.

³ İsrâ, 17/70.

⁴ Furkân, 25/20.

⁵ Nahl, 16/36.

⁶ Bakara, 2/53, 87; Âl-i İmrân, 3/7; Nisâ, 4/54, 105, Hûd, 11/110; Nahl, 16/89; İsrâ, 17/2; Neml, 27/15; Zuhuruf, 43/63.

⁷ Arapçada şeytan olgusu, aslında cin, insan ve hayvanlardan dik kafalı, inatçı ve asi olan bütün varlıklara verilen bir isimdir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 1/111; Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddık Hasan Hân el-Kannevcî, *Fethü'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996), 1/36; Nitekim Hz. Peygamber'in kimi zaman "Ey Yer' Benim de senin de rabbimiz Allah'tır. Senin de senin üzerinde bulunanların da sende yaratılmış olanların da senin üzerinde yürüyenlerin de şerrinden Allah'a sığınırım. Arslanın, iri yılanın, akrebin ve bu beldede kalan (insilerin ve cinnî)lerin, İblis'in ve neslinin şerrinden de Allah'a sığınırım" şeklinde dua ettiği rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvud, *Cihâd* 80.

⁸ Nahl, 16/98; Fussilet, 41/36.

⁹ Arâf, 7/200.

¹⁰ Nisâ, 4/76.

¹¹ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâtve's-süver*, (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 22/407.

¹² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 594.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Eûzu fiilinin muzari (devamlılık ifade eden) fiil kipinde vurgulanmasının hikmeti, şeytandan sakınıp Allah'a sığınmanın belli bir zaman dilimiyle sınırlı olmadığına, onun sürekli yenilenmesi ve yapılması gerektiğine işarettir.¹³

Kur'ân, şeytanın hâkimiyetinin, ancak onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinde olduğundan söz etmektedir.¹⁴ Kişi ister mümin ister kâfir olsun, şeytanın onlar üzerinde hiçbir sultas bulundurmamaktadır. Ama şeytanın, herhangi tutarlı bir delili olmadan insanları yanına çağırması neticesinde etrafında toplananlar üzerinde bir etkisi olacaktır. Çünkü artık onlar, şeytana uyarak dost olmuş, onun hâkimiyetine girmişlerdir.¹⁵

2. İSTİÂZE SÖZCÜĞÜNE MÜRADİF KELİMELER

Arapçanın zengin bir dil olması nedeniyle neredeyse her sözcüğün ama yakın ama uzak müradif kelimelerinin bulunduğu söylenebilir. Bu çalışmada istiâze'ye yakın bazı sözcük ve ifadeler ele alınacaktır.

2.1. İsticâre

İsticâre; kötü ve çirkin bir konuda birine sığınmak, onun koruması altına girmek demektir.¹⁶ Ona muadil olarak Türkçede söylenen "maazallah" sözcüğü "Allah'a sığınırım, ona dayanırım" anlamında kullanılmaktadır.¹⁷ İsticâr fiili aynı zamanda Allah'ın dışında hiçbir mevki ve makama sığınılmayacağı anlamına gelmektedir.¹⁸

İsticâr fiilinin komşuluk, birini komşu edinmekle yakından ilişkisi vardır. Çünkü bu eylemle, komşu edinilen kimsenin yardım ve desteği talep edilmiş olmaktadır. Nitekim gerek cahiliye gerekse İslâm döneminde olsun Arap ahlak ve kültüründe komşusunu koruma ve kollama en yüce erdemlerden sayılmıştır.¹⁹ Araplarda misafirini düşmanına karşı korumak, onu düşman eline bırakmamak, yeri geldiğinde misafirini muhafaza etmek uğruna ölümü göze almak bir mertlik sayılırdı. İşte bütün bu yüce özellikler "câr" kelimesiyle vurgulanmıştır.²⁰ Örneğin şu ayette de komşu anlamına gele "câr" sözcüğü kullanılmıştır: "*Hani şeytan onlara (müşriklere) yaptıklarını süslü göstermiş ve "Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur; şüphesiz ki ben de sizin (komşunuzum) yardımcınızım, demişti."*²¹ Şu ayette de isticâr, aynı şekilde korunma ve sığınma talep etme anlamında vurgulanmıştır: "*Eğer müşriklerden biri himayene girmek isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"*²²

Cahiliye döneminde cinlerin, insanlar üzerinde otorite sahibi olduklarına inanılıyordu. Örneğin yola çıkan Araplar, تنها bir vadide akşamladıklarında yüksek sesle "Ey bu vadinin reisi! Emrin altındaki ahmakların şerrinden sana sığınıyorum" demeyi bir adet haline getirmişlerdi. Mekke müşrikleri, böyle hareket etmekle, cinlerin kendilerini koruyacağına inanıyorlardı.²³

¹³Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyatve's-süver*, 15/324.

¹⁴Nahl, 16/100. Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/22; Kâf, 50/27; Haşr, 59/16.

¹⁵Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997), 3/441.

¹⁶Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. el-Muhâribî İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001, 1/58; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/155.

¹⁷Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, (Beyrût: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 2/229.

¹⁸Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999), 5/257.

¹⁹Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*, (Kâhire: nşr. Heyet, 1990), 10/160.

²⁰Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *el-Havâtur havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, 1997), 8/4892.

²¹Enfâl, 8/48.

²²Tevbe, 9/6.

²³Müşriklerin cinlere dair yanlış algıları için bkz. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/380; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrût: Şirketü Dârü'l-Erkam, H/1416), 2/418; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/495; Muhammed

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

İmam Mâtürîdî (ö.333/944), cahiliye dönemi müşriklerinin cinler hakkındaki yanlış algılarının şirk olduğunu, cinlerin insanları koruma diye bir yetkilerinin olmadığını; dolayısıyla her halükârda tek sığınılacak mercinin Allah olduğunu söylemiştir.²⁴

Müstecâr ise korunma ve sığınmanın talep edildiği yere denir. Mesela cahiliye döneminde de en önemli korunma ve sığınma yeri Kâbe idi. Nitekim Kâbe'deki Rüknu'l-yemânî ile batı duvarı üzerindeki kapalı kalan kısma müstecâr denir.²⁵

2.2. İ'taseme

İ'taseme fiili a-se-me fiilinden türemiştir. Arap dili ve edebiyatında tutmak²⁶ anlamına geldiği gibi kimi yerde ip, bağ anlamına da gelmektedir. Çünkü ip ve bağ, kişiyi olumsuzluktan ve tehlikelerden koruyan objelerden sayılır.²⁷

Hız. Nûh'un oğlu "Dağa sığınırım, o beni sudan kurtarır"²⁸ şeklinde verdiği cevapta y'asemu fiilinin birinci tekil şahsını kullanmıştır. İstifal veznindeki اِسْتَعَصِمَ ista'same fiili ise bir yere sığınmak, iltica etmek, günaha, direnmek, karşı koymak demektir.²⁹ Bu fiil ile Allah'a sığınıldığında, Allah'ın kendi kulunu bütün kötülüklerden ve günahlardan koruması anlamına gelmiş olur.³⁰

Türkçedeki korunmuş, günahsız ve suçsuz anlamlarına gelen masum kelimesi de aynı fiilden türemiştir.³¹ وَعَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ "Allah'ın ipine sarılın" ayetindeki "itisâm", sözcüğü "Allah'ın yardımını edinin, onun himayesine girin" anlamına gelmektedir.

2.3. İlteca

Bu fiilin aslı l-c-e olup bir yere sığınma demektir. İltica, Arapçadaki sülasî/üçlü fiilin iftiâl kalıbına girmiş kipidir. Nitekim Türkçede sığınmacı anlamında mülteci sözcüğü oldukça yaygındır. Melce' ise kişinin sığındığı yer demektir.³²

Yaşadığı sıkıntıdan ötürü bir yere sığınan, bir bakıma oranın sahibinden yardım ummakta, destek beklemektedir. Bu, tıpkı vahşi yırtıcı bir hayvandan kaçan kimsenin bir kayalığa veya bir barınağa sığınmasına benzer.³³

Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 29/225; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâdîh*, (Beyrût: Dârü'l-Cîyl el-Cedîd, 1993), 3/760; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.), 6/3232; Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997), 15/134.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûdel-Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî/Te'vilâtü ehli's-sünne*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 10/247.

²⁵ Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, *et-Tarîfâtü'l-fikhiyye*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 204; Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/233, 266, 292.

²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 570.

²⁷ Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*, (Kâhire: Dârü's-Şa'b, 2003), 1/201.

²⁸ Hûd, 11/43.

²⁹ Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Fâris Zekerîyya İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1991), 4/331.

³⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 4/331.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fî meânî kelimâti'n-nâs*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 1/470.

³² Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 6/178; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 5/235; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, (Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008), 3/1994; Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr b. Side el-Mursî, *el-Muḥkem ve'l-muḥitu'l-a'zam*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 7/487.

³³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüga*, (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/887; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, (Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2001), 11/131; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/71.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Arapçada iltica, aynı zamanda bir yere dayanmak, bir kimseye güvenmek ve onun desteğini istemek anlamına da gelmektedir.³⁴

2.4. İstigâse

Aslı g-v-s fiil kökünden türemiş olan istigâse; yardım dilemek, birinin yardımını istemek demektir.³⁵ Gavs, guvâs ve gavvâs غَوَّثَ وَغَوَّثَ وَغَوَّثَ kelimeleri de bu fiilden müştak isimlerdir. Gays الغيث ise bolluk-bereket ve rahmet olan yağmur için söylenir. Çünkü gays/yağmurda da bir yardım söz konusudur.³⁶ Nitekim Kur'ân'da felaket getiren yağmur "matar"³⁷; rahmet yüklü yağmur ise "gays" sözcüğü ile vurgulanmıştır.³⁸

İstigâse, yardım ve destek anlamına geldiği gibi bir ihtiyacı gidermek, bir boşluğu doldurmak anlamına da gelir.³⁹

2.5. Evâ

Arapça bir sözcük olan evâ, e-v-y fiilinden türemiştir ve sığınma, başkasına eklenme ve katılma demektir.⁴⁰

Kur'ân'da Hz. Nuh'un oğlunun "şu dağa sığınırım" demesi⁴¹, Ashab-ı Kehf'in mağaraya sığınması⁴², Hz. Lût'un, kavmine karşı "Keşke size karşı güçlü bir desteğe dayanabilseydim" şeklinde tepki göstermesi⁴³, Hz. Yusuf'un anne ve babasının onun yanına gelmeleri⁴⁴, Medineli Müslümanların, Mekke müşriklerinin işkencesi nedeniyle gelen muhacirleri barındırması⁴⁵ hep e-v-y fiilinin türevleri ile vurgulanmıştır.⁴⁶

Bu fiilden türemiş olan ve Arapçada ism-i mekân kalıbından gelen "me'vâ" ise⁴⁷ hem cennet⁴⁸ hem cehennem⁴⁹ için kullanılan isimdir ve "kişinin gece-gündüz kaldığı yer" anlamındadır.⁵⁰ Kur'ân, Allah'ın yasaklarına uyan, ondan sakınan kimselerin barınacağı yerin "Cennetü'l-me'vâ" olacağını

³⁴ Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1300), 1/152; Fârâbî, *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*, 2/399.

³⁵ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye*, çev. Muhammed Selîm en-Na'imî, (Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe'l-İ'lâm, 1979), 7/440.

³⁶ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5/570; İsfahânî, *el-Müfredât*, 617; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil en-Nu'manî, *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 9/460.

³⁷ Arâf, 7/84; Furkân, 25/40; Şuarâ, 26/173; Neml, 27/58.

³⁸ Bkz. Lokmân, 31/34; Sûrâ, 42/28; Hadîd, 57/20.

³⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5/570. İstigâse fiilinin geçtiği ayetler için bkz. Enfâl, 8/9; Kehf, 18/29; Kasas, 28/15; Ahkâf, 46/17.

⁴⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 8/437.

⁴¹ Hûd, 11/43.

⁴² Kehf, 18/10, 16.

⁴³ Hûd, 11/80.

⁴⁴ Yûsuf, 12/69.

⁴⁵ Enfâl, 8/72, 74.

⁴⁶ Bu fiilin Kur'ân'daki bütün türevleri için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes lielfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982), 103.

⁴⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, 1/151.

⁴⁸ Secde, 32/19; Necm, 53/15; Nâziât, 79/41.

⁴⁹ Ankebût, 29/25; Nâziât, 79/39. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes lielfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 103.

⁵⁰ Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 6/2274; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/52; Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cemu fî'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 803.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

haber vermiştir.⁵¹ Orası bütün çekiciliğiyle⁵² güzel ve salih amellerine karşılık olarak müminlerin evidir.⁵³ Bir daha oradan çıkmayacak, ayrılmayacaklardır.⁵⁴

3. RECİM

Aslı r-c-m olan bu fiilin anlamı taşlamak⁵⁵ anlamına geldiği gibi tahmin etme, zan ve kuruntu/vehm anlamına da gelir.⁵⁶ Kur'an'da "Zanda bulunanların bazıları, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir' derken diğerleri de 'Onlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir' diyecekler. Başkaları ise 'Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir diyecektir'" mealindeki ayet⁵⁷, bu anlamda bir mesaj vermektedir.

Aynı fiilden türemiş olan rücm kelimesi "mezar taşları" demektir.⁵⁸ Şeytana "recim" sıfatının verilme nedeni, lanetlenmiş ve mele'i'l-a'lâ'dan kovulmuş olmasındandır.⁵⁹

Kur'an, müşriklerin iftiralarına karşı vahyin her kovulmuş şeytandan korunduğunu, onun bir kırıntısına bile muttali olmak için kulak hırsızlığı yapmaya kalkışanın parlak bir alevle kovalanacağını bildirmiştir.⁶⁰

4. RECİM SÖZCÜĞÜNE MUADİL VE YAKIN DİĞER KAVRAMLAR

4.1. Metrûd المَطْرُود

Metrûd; t-r-d fiilinden türemiş Arapça bir kelime olup daha çok, küçümsediği birini yerinden etmek ya da yanından uzaklaştırmak ve kovmak anlamına gelmektedir.⁶¹

Tarîd, insanlardan uzak tutulan anlamına geldiği gibi kardeşinden sonra doğan çocuk anlamına da gelmektedir. Çünkü sonradan doğan kimse, bir nevi uzak tutulmuş, geriye itilmiş demektir.⁶² Aynı fiilden türemiş tarrâd; insanları bıktırıcaya kadar sözünü ve okuyuşunu çok uzatan kimselere denir. Cemaate imam olup namaz kılanları kaçtıracak derecede kıraatını uzatan imamlar hakkında da aynı kavram kullanılmıştır. Muttarid ise bir sıraya dizilmiş ve sendelemen aynı şekilde giden (deve kervanı) demektir.⁶³

Dikkat edildiğinde bazı nüanslarla melun, mercûm ve matrûd kelimelerinin anlamca birbirine çok yakın oldukları ve "kovulmuş, uzaklaştırılmış" gibi anlamlara geldiği görülecektir.⁶⁴ Bir

⁵¹Nâziât, 79/40-41.

⁵²Ebü'l Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Beyrût: Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1419), 8/319.

⁵³Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiü'liahkâmi'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 19/208; Ahmed b. Mustafâ el-Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, (Kâhire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946), 30/33.

⁵⁴Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997), 6/153.

⁵⁵Ebü'l-Hasen b. Beşîr Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002), 2/486.

⁵⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 345.

⁵⁷Kehf, 18/22.

⁵⁸Ezherî, *Tehzibü'l-lüga*, 11/49.

⁵⁹Mecduddîn Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, (Kâhire: Lecne İhyâ Türâsi'l-İslâmî, 1996), 3/45.

⁶⁰Hicr, 15/17-18; Saffât, 37/10. Ayrıca bkz. Cin, 72/8-9.

⁶¹İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga*, 2/630; İsfahânî, *el-Müfredât*, 517; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/227.

⁶²Ezherî, *Tehzibü'l-lüga*, 13/212; İbn Side el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhitu'l-a'zam*, 9/140; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr İbn Side el-Mursî, *el-Muhassas*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1996), 3/353; Ebü Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh, *Şemsü'l-ülûm ve devâ'ükelâmi'l-Arab mine'l-külûm*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsir, 1999), 7/4091.

⁶³Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 289; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet, (Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.), 8/321-323.

⁶⁴Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, 1/57; Ezherî, *Tehzibü'l-lüga*, 11/49.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kimse'nin rızası dışında ikamet ettiği yerden başka bir yere sürülmesi anlamına gelen nefîy sözcüğü de matrûd kelimesiyle eşanlamlıdır.⁶⁵

Mekke'nin ileri gelenlerinden Velîd b. Muğire (ö.1/622), Ebû Cehil (ö.2/624), Ebû Leheb (ö.2/624), Ümeyye b. Halef (ö.2/624) ve Uyeyne b. Hısn el-Fezârî (ö.30/650)⁶⁶ gibi müşrikler, Hz. Peygamber'e, ancak yanındaki Bilâl-i Habeşî (ö.20/641), Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Habbâb b. Eret (ö.37/657-58) ve Suhayb-i Rûmî (ö.38/659) gibi yoksul müminleri kovması şartıyla meclisine geleceklerini ve kendisine iman edeceklerini söylüyorlardı.⁶⁷ Bunun üzerine "Rablerinin rızasını dileyerek sabah-akşam O'na yalvaranları yanından uzaklaştırma! Onların hesabından sana, senin hesabından da kendilerine bir sorumluluk yoktur. Şayet onları yanından kovar isen zalimlerden olursun" ayeti⁶⁸ nazil olmuştur.⁶⁹

4.2. Mel'ûn

Aslı, l-a-n olan bu sözcük, kızgınlıkla bir kimseyi kovmak, bulunduğu mekândan uzaklaştırmak demektir. Ahirette Allah'ın cezasına çarılma; dünyada ise onun rahmet ve şefkatinden mahrum kalma, uzaklaşma anlamına gelir. Bir insan için lanet ise ona beddua etmektir.⁷⁰

Mülâane; iki kişinin kendi iddiaları uğruna karşılıklı yaptıkları lanetleşmedir. Başka bir ifadeyle eğer yalan söyleyenlerden bir kimse ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine dilemesini istemesidir.⁷¹

5. İSTİÂZE LAFZINA MUADİL VURGULANMIŞ BAZI İFADELER

İstiâze lafzına dair kaynakların verdiği habere göre en yaygın olan form "Eûzu billâhi mine'ş-şeytânir'r-recîm" şeklinde olanıdır.⁷² Hangi formda söylenirse söylensin ondan kastedilen amaç, şeytanın vesvesesinden Allah'a sığınmaktır.⁷³ Söz konusu farklı istiâze formlarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

⁶⁵ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, 3/2262.

⁶⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Tefsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419), 2/48.

⁶⁷ Taberî *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, 11/374; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-beyân'an Tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2002), 4/149-152; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverîdî, *Tefsîru'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 2/117. Mekke müşriklerinin ileri gelenleri, yoksul Müslümanların bulunduğu mecliste oturmaktan utanıyorlardı. Hatta Hz. Peygamber'e, yoksul müminlerin kötü koktuklarını, kaba saba giyindiklerini söyleyecek kadar küstah davranıyorlardı. Yabancı heyetlerin karşısında ezildiklerini, dolayısıyla yoksulların orada bulunmamasını, huzurdan kovulmasını istiyorlardı. Ancak onların meclislerinden kovulması şartıyla iman edeceklerini dile getiriyorlardı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kendileriyle yazılı bir antlaşma yapılmasını öneriyorlardı. Bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Bagavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1420), 2/125; Kurtubî, *el-Câmiü'l-iahkâmî'l-Kur'an*, 6/432; Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Ali en-Nevevî el-Câvî el-Bentenî, *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'ânî'l-mecîd*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1417), 1/320; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, (Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2003), 2/1102-1103; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr*, 5/2512.

⁶⁸ Enâm, 6/52. Bu öneri, sadece Hz. Peygamber'e yapılmış değildir. Önceki peygamberlere de kavmin ileri gelenleri tarafından aynı teklifte bulunulmuştur. Aynı çirkin teklifin Hz. Nûh'a da yapıldığına dair bkz. *Hûd*, 29-30; *Şuârâ*, 26/114.

⁶⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 363; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 2/108;

⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 741.

⁷¹ Nûr, 24/7.

⁷² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân'an tefsîri'l-Kur'an*, 6/42; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/84; Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 2/634; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.), 5/140; Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azim ve's-sebi'l-mesânî*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415), 7/464.

⁷³ Şâh Veliyullah Dehlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık, (Beyrût: Dârü'l-Ciyl, 2005), 2/14.

1- أَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Kovulmuş şeytanın şerrinden, çok duyan ve bilgi sahibi olan Allah’a sığınırım.”⁷⁴ İstiâze’nin kapsamında sanki “Ben, her şeyin sahibi ve kendisinden başka ilah olmayan yüce Allah’a sığınıyorum. Bütün hamdler ona aittir. O, her şeye kadir, her şeyi kuşatandır. Kullarını hakkıyla denetleyendir. Hem dünyada hem ahirette tek sığınak odur” denmiş olmaktadır.⁷⁵ Bu söz, aynı zamanda söyleyen kimsenin Allah’a teslim olmadaki engelleri kaldıran ve kalbini temizleyen bir ifadedir.⁷⁶

2- أَعُوذُ بِاللَّهِ الْقَادِرِ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَادِرِ

“Aldatan/sahtekâr şeytanın şerrinden, her şeye gücü yeten Allah’a sığınırım”⁷⁷

Şeytan kelimesi ş-t-n fiilinden türemiştir. Şetene fiili sapmış, doğru yoldan çıkmış, fasit, karakteri düşük demektir.⁷⁸ Fe‘lân veznindeki şeytan kelimesi lügavî bağlamda hayvanı bağlamak veya kuyudan su çekmek için kullanılan uzun ip anlamına geldiği gibi;⁷⁹ uzaklaştırılmış, şeytene, şeytanlaşmış;⁸⁰ şâtin ise hayırdan uzak düşmüş, düşürülmüş anlamına gelmektedir.⁸¹

3- أَعُوذُ بِاللَّهِ الْقَوِيِّ مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَوِيِّ

“Aldatan/ayartan şeytanın şerrinden, güçlü olan Allah’a sığınırım”⁸²

Bu istiâze ifadesinde geçen ve şeytana isnat edilen “ğaviyy” nitelemesinin aslı ğ-v-y fiilidir. Bozuk bir inanç ve düşünceden kaynaklanan cehalettir, haddi aşma ve tamamen batıla dalmadır;⁸³ doğruluk, olgunluk ve akliselimin zıddıdır.⁸⁴ Aynı fiilden müştak iğvâ, bir şeyden uzaklaştırmak⁸⁵ ğayy ise sahrada yürüyen bir insanın yolunu kaybetmesi, nereye ve hangi tarafa yöneleceğini bilmemesidir.⁸⁶

Bu konuda müfessirler birçok yorumda bulunmuştur. Mesela bir söz ve hareketinde isabet edene rüşte erdi, isabet etmeyene ise şaşırıp kaldı denir.⁸⁷ Kur’an, bu sözcüğü daha çok, yolunu şaşırma ve apışıp kalma şeklinde nitelemiştir.⁸⁸ Bu nedenle “Battığı sırada necme/yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız (Muhammed) ne sapıtmış ne de yanlış yola girmiştir” diye buyrulmuştur.⁸⁹ Hz.

⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muḥarreru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 1/58; Kurtubî, *el-Câmiü’lî ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/87.

⁷⁵ Bikâî, *Nazmü’d-dürer fî tenâsübi’l-âyât ve’s-süver*, 22/439.

⁷⁶ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, 1999), 1/68. Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *et-Tadabbur ve’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân bi sahihi’s-sunen*, (Beyrût: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014), 1/6-10.

⁷⁷ Ebü’l-Kâsım Muhibbuddîn Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu taybeti’n-neşri fî’l-kırâati’l-‘aşr*, (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/282; Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali b. Ebi’s-Sedâd el-Malekî, *ed-Dürrü’n-nesîr ve’l-azbû’n-nemîr*, (Cidde: Dârü’l-Fünûn, 1990), 1/103.

⁷⁸ Dozy, *Tekmilatü’l-me’âcim el-Arabîyye*, 6/312.

⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-lüga ve’sihâhu’l-Arabîyye*, 5/2144; Ebü’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1/508; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü’cemü’l-lügati’l-Arabîyye el-muâsıra*, 2/1201.

⁸⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*, 6/237.

⁸¹ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüga*, 2/867; Ezherî, *Tehzîbü’l-lüga*, 11/214; Neşvân el-Himyerî, *Şemsü’l-‘ülûm ve devâ’ ükelâmi’l-‘Arab mine’l-külûm*, 6/3466, 6/3604.

⁸² Nüveyrî, *Şerhu taybeti’n-neşri fî’l-kırâati’l-‘aşr*, 1/249; İbn Cüzey et-Teshîl li-ulûmi’t-tenzîl, 1/47.

⁸³ İbn Sîde, *el-Muḥassas*, 4/50.

⁸⁴ Bakara, 2/256.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmiü’lî ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/174.

⁸⁶ Muhammed Mütevellî Şa’râvî, *el-Havâtir havle’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 2/1115. Ğayy kelimesinin geçtiği ayette “Şeytanın kardeşleri onları azgınlığa doğru çekerler, onların yakalarını bırakmazlar” (Arâf, 7/202) diye vurgulanmıştır. Burada şeytanın dostlarından kasıt, müşriklerdir. Bkz. Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî, *Tefsîrü Mücâhid*, (Kâhire: Dârü’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîsa, 1989), 349; Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, (Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419), 5/1641.

⁸⁷ Kefevî, *el-Külliyât mu’cemu fî’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lügaviyye*, 350.

⁸⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüga*, 2/964; ayrıca bkz. Tâhâ, 20/121.

⁸⁹ Necm, 53/2.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Peygamber, Necm suresindeki bu ayetleri okuduğunda Ebu Leheb'in kendisi gibi azılı İslâm düşmanı olan oğlu Utbe "Ey Muhammed, ben dediğin yıldızın rabbini inkâr ediyorum!" deyince Hz. Peygamber "Seni, Allah'ın köpeklerinden birinin seni parçalamasından korkmuyor musun?" diye uyarmıştır. Bir süre sonra Yemen'e ticarete giden Utbe'yi bir arslan parçalamıştır.⁹⁰

Yukarıda vurgulanan ifadelerin ışığında "Allah'a ve onun Peygamberi'ne itaat eden rüşüne ermiş; isyan eden ise şaşırıp kalmıştır"⁹¹ sonucuna varılabilir.

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ

"Şeytandan Allah'a sığınırım"

Hz. Ebubekir'in kızı Esma, Hz. Peygamber'in ashabı Kur'an okuduğunda gözleri yaşarır, tüyleri ürperir; hatta bazıları baygınlık geçirirdi⁹² diye nakilde bulunmuştur.⁹³

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım; çünkü Allah, her şeyi işiten ve bilendir"⁹⁴

Şeytan ve dostlarının, insanları yoldan çıkarması aralıksız sürüp gitmektedir. Allah, her ne zaman şeytandan bir dürtü ve yönlendirme hasıl olursa, beklemeksizin kendisine sığınmayı emretmiştir. Zaten Allah'tan sakınanlar, şeytandan bir vesvese geldiği zaman Allah'ı hatırlar, hakikati bizzat gözleriyle görürler.⁹⁵

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ، وَبِوَجْهِهِ الْكَرِيمِ، وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ، مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Kovulmuş şeytanın şerrinden, ezeli güce sahip olan Yüce Allah'ın himayesine sığınırım"⁹⁶

Yerlerin, göklerin ve ikisinin arasındakilerin mutlak sahibi ve sultanı Allah'tır. Kul, ona sığındığında, mutlak bir Hâkim ve Sultan'ın himayesine girmiş olmaktadır. Dolayısıyla Allah'a sığınan, onun belirlediği ilke ve prensipler doğrultusunda hayatını tanzim eden kimsenin üzerinde şeytanın hiçbir egemenlik ve sultas olmayacaktır.⁹⁷

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْمَجِيدِ، مِنَ الشَّيْطَانِ الْمَرِيدِ

"Asi olan şeytanın şerrinden Yüce Allah'a sığınırım"⁹⁸

İstiâze'nin farklı formda olan bu ifadedeki "marîd" sözcüğü ile "İnsanlardan bazıları vardır ki bilgisizce Allah hakkında tartışırlar ve her asi şeytanın peşine takılıp giderler" ayetine telmihte bulunulmuştur.⁹⁹ Marîd sözcüğü, büyüklenen, isyan eden¹⁰⁰, normal güzergâhtan sapan¹⁰¹, fitne fesat

⁹⁰ Taberî Câmîu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân, 22/496.

⁹¹ Kurtubî, el-Câmîu' li ahkâmi'l-Kur'ân, 14/232; Ebû Hayyân el-Endülüsî, el-Bahru'l-muhît, 6/262; Ebû Hafs Siracuddîn Ömer b. Ali b. Adil en-Nu'mânî, el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 6/450.

⁹² Burada (Zümer, 39/23) ayete telmih vardır.

⁹³ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih, Kitâbü'z-Zühed ve'r-rekâik, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 359.

⁹⁴ Nüveyrî, Şerhu taybeti'n-neşri fî'l-kırâati'l-'aşr, 1/249; Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cübâre el-Hüzelî, el-Kâmil fî'l-kırâ'ât el-arbaîn ez-zâidealeyhâ, (Kâhire: Müessesetü Semâ, 2007), 472.

⁹⁵ Bkz. Arâf, 7/200-201; Fussilet, 41/36.

⁹⁶ Kurtubî, el-Câmîu' li ahkâmi'l-Kur'ân, 12/273; İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, 6/60; Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A' rec en-Nisâbü'rî, Garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/14; Bikâî, Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver, 13/277.

⁹⁷ Hicr, 15/42.

⁹⁸ İbn Atıyye, el-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, 1/58.

⁹⁹ Hac, 22/3.

¹⁰⁰ İbn Düreyd, Cemheretü'l-lüga, 2/640; Mecduddîn Muhammed b. Yakup Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhit (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 319;

¹⁰¹ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülüsî, Tuhfetü'l-erib bimâ fî'l-Kur'ân mine'l-garîb, thk. Semîr el-Meczûb, (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 282.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çıkararak demektir.¹⁰² Merîd; çok kötü, habis ve dik başlı¹⁰³, Mecîd ise şeref ve azameti, her şeyin üstünde olandır.¹⁰⁴

Bazı tefsirciler, asıl istiâze'nin yanı sıra başka ifadelerin kullanılmasına yönelik ne olumlu ne olumsuz görüş beyan etmişlerdir.¹⁰⁵

8- **أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ**

“Şeytanın desise ve dürtmelerinden her şeyi bilen ve işiten Allah’a sığınırım”¹⁰⁶

Bu formdaki istiâzede geçen he-me-ze- fiilinden türemiş olan hümeze/hemezât sözcüğü, arkadan çekiştirme, alay etme, küçümseme ve ayıp kusur arama iken lümeze ise aynı fiillerin kişinin yüzüne karşı yapılmasıdır.¹⁰⁷ Hammâz kimse, kaş göz işaretiyle arkadan çekiştirdiğinden yanağında bir çukur/gamze oluşur ki bu eyleme gammâzlama da denir.¹⁰⁸

Nitekim Kur’ân’da “Arkadan çekiştirip insanların onuruyla oynayan, kaş-göz hareketleriyle onlarla alay edenlerin vay haline!” denmiştir.¹⁰⁹

Ayetlerin nüzul sebebi, her ne kadar Ahnes b. Şerîk, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Mugîre¹¹⁰ gibi bazı şahıslar olsa da bu olumsuz fiili işleyen herkes girmektedir.¹¹¹ Çünkü sebe-i nüzulün özel/has olması, hükmün genel olmasına mâni değildir.¹¹²

Şeytanın kışkırtmaları, başka bir ifadeyle vesveseleri genellikle gizli ve Allah ile bağı zayıf olanlar üzerinde belirleyicidir. Bu nedenle şeytan ve dostlarının fitne-fesat, kin-adavet, öfke, şehvet, cinsel arzu ve istek gibi kışkırtmalarından, onların insanın yanında bulunmalarından ötürü Allah’a sığınma emredilmiştir.¹¹³

9- **نَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ**

“Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’ın himayesini dileriz”

Allah’a sığınma ve onu himayesine girme ifadeleri genelde birinci tekil şahısla yapılmışsa da kimi zaman birinci çoğul şahısla yapılmıştır.¹¹⁴ Buradaki toplumsal düzeydeki sığınma olgusu, buna sadece layık olan Allah’a yapılışının bir ifadesi ve ona karşı bir acziyetin itirafıdır.¹¹⁵

¹⁰² Kefevî, *el-Külliyât mu’cemu fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lügaviyye*, 879; Zebidî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 9/165.

¹⁰³ Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mü’cemü’l-lügati’l-Arabîyye el-muâsıra*, 3/2085.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Tuhfetü’l-erîb bimâ fi’l-Kur’ân mine’l-garîb*, 282.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 1/58; Kurtubî, *el-Câmiü’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/87; Seâlibî, *el-Cevâhirü’l-hisân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 1/155. İstiâze’nin diğer sığıları için bkz. Süleymân b. İbrâhîm Abdüllâhim, *el-Lübâb fi tefsîri’l-istiâz ve’l-besmele ve fâtihati’l-kitâb*, (Riyâd: Dârü’l-Müslim, 1999), 19-21.

¹⁰⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, H/1409), 1/215; Süleymân b. İbrâhîm Abdüllâhim, *el-Lübâb fi tefsîri’l-istiâz ve’l-besmele ve fâtihati’l-kitâb*, 21.

¹⁰⁷ Ferâhidî, *Kitâbü’l-ayn*, 4/11; Ezherî, *Tehzîbü’l-lüga*, 6/86.

¹⁰⁸ Taberî *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, 23/534. Bazıları ise hümeze’nin dil ile yapıldığı görüşündedir. Bkz. İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 5/521.

¹⁰⁹ Hümeze, 104/1-2.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü’t-tenzîl ve uyûni’l ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, 4/795; Ebû’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbnü’l-Cevzî el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, (Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 2001), 4/488; Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı, (Beyrût: Dârü İhyâ Türesi’l-Arabî, 1997), 5/337; Ebû’l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâikü’t-te’vîl*, (Beyrût: Dârü’l-Kelim et-Tayyib, 1998), 3/678.

¹¹¹ Bagavî, *Meâlimu’t-tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*, 8/526.

¹¹² Nesefî, *Medârik*, 1/573; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru’l-muhîd*, 1/573; Ebû’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl*, (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, H/1415), 1/72.

¹¹³ Mü’minûn, 23/97-98.

¹¹⁴ Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed İzmîrî, *Tahrîrü’n-neşr min tarîki’l-‘aşr*, thk. Hâlid Hasan Ebû’l-Cûd, (Riyâd: Dârü Edvâi’s-Selef, 2007), 59.

¹¹⁵ Muhammed b. Sâlih, Ebû Abdillâh Muhammed el-Useymin et-Temîmî, *Tefsîrû Sûreti Âli İmrân*, (Riyâd: Dârü İbni’l-Cevzî, H/1435), 1/218.

...

6. SONUÇ

İstiâze, anlaşıldığı üzere en kısa sayılan dualardan biridir. Kur'ân, insanın değerini, varlık nedenini dua edip etmemesiyle ilişkilendirmiştir. Kulun, Allah karşısındaki acziyetinin bir ifadesi sayılan istiâze duası, sahibini rabbine yaklaştırdığı gibi; ondan kendini müstağni göreni ise şeytana yaklaştıtır, onun sultanı altına girmesine neden olur. Hatta Allah'ın nezdinde hiçbir kıymeti kalmaz. Hatta kulun, Allah nezdindeki değeri, dua ile doğru orantılıdır şeklinde formüle edilebilir. “De ki: *Duanız olmasaydı, Rabbim size neden değer versin ki!*” (Furkân, 25/77).

Çalışmamızda istiâze'nin oldukça kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmıştır. O, karanlığı çöken gecenin, düğümlere üfüren falcı ve medyumların, kiskancın (Falak, 3-5); gerek cinlerden gerekse insanlardan, kişinin kalbine vesvese sokan sinsi şeytandan insanların rabbi, Mâlikî ve mabuduna sığınılacak (Nâs, 1-6) derecede geniş bir alana sahiptir. İstiâze yapan kimse, dinine zarar verme ve haktan saptırma konusunda şeytandan Allah'a sığınmayı amaçlamış olmaktadır.

Şeytanın, kurduğu plan ve desiseleriyle, verdiği vesveseleriyle insanı etkilemeye çalıştığı anlaşılmıştır. İnsanın, bir başına şeytanın kurduğu tuzaklardan kolaylıkla kurtulması pek kolay olmadığı, onun bu konuda her şeye gücü yeten rabbine sığınması gerektiği, bunun aslında Allah'ın mümin insana olan bir emri olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Kur'ân, beşeriyetin en kutlu insanları olan peygamberlerin temenni ve isteklerine bile batıl ve anlamsız şeyler katmaya çalıştığını haber vermiştir: “(Ey Muhammed), senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey istediğinde, şeytan onun temennisine vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini bertaraf eder; sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilen; hüküm ve hikmet sahibidir” (Hac, 22/52)

Çalışmamızda istiâze her ne kadar öteden beri bilinen “*Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım*” formuyla söylene de ona muadil farklı şekillerde de ifade edildiği müşahade edilmiştir. Gerek hadis gerekse tefsir ilmine dair kaynaklarımız, istiâze'nin mümin kimse açısından faydalarını söz konusu etmişlerdir. İstiâze ile Allah'ın emrine uyulduğunun, şeytanın vermek istediği vesvese ve kuruntulardan psikolojik bağlamda emin olunduğunun hem Kur'ân okunurken hem diğer ibadetler eda edilirken, güçlü bir makamın himayesine girildiğinin manevî rahatlığı gerçekleşmiş olmaktadır.

Çalışmamızda istiâze'nin, sadece Hz. Peygamber ve ümmetinin değerleri arasında yer almadığı, aksine her dönemdeki müminlerin en başat ortak paydası olduğu anlaşılmıştır: Kavminin tahammülü zor sözleri karşısında Hz. Musa'nın (Bakara, 2/67); bilgisi olmayan bir konuda Hz. Nuh'un (Hûd, 11/47); kendisine insan şeklinde gelen Cebrail'i tanımayan Hz. Meryem'in (Meryem, 19/18) eûzu sözcüğüyle Allah'a sığınması, en canlı örnekler arasında sayılabilir. Son olarak söylenebilecek olan şey, istiâze'nin müminin hayatında belirleyici bir faktör olduğu gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek**, Ebû Abdurrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdûlbâkî**, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982.
- Abdüllâhim**, Süleymân b. İbrâhîm. *el-Lübâb fî tefsîri'l-istiâz ve'l-besmele ve fâtihati'l-kitâb*. Riyâd: Dârü'l-Müslim, 1999.
- Abdürrezzâk es-San'ânî**, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî. *Tefsîr*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1419.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Âlûsî**, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-sebi'l-mesânî*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1415.
- Bagavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Bereketî**, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî. *et-Tarîfâtü'l-fikhiyye*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Beyzâvî**, Nasıruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrût: Dârü İhyâ Tûrasi'l-Arabî, 1997.
- Bikâî**, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sâhîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-Arabiyye*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Dehlevî**, Şâh Velîyullah. *Hucetullâhi'l-bâlîğa*. thk. Seyyid Sâbık. Beyrût: Dârü'l-Cîyl, 2005.
- Dozy**, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm en-Na'imî. Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *Tuhfetü'l-erîb bimâ fî'l-Kur'ân mine'l-garîb*. thk. Semîr el-Meczûb. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ebussuûd Efendi**. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Zehra**, Muhammed. *Zehretü't-tefâsîr*. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2001.
- Fârâbî**, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm. *Mu'cemu dîvânî'l-edeb*. Kâhire: Dârü's-Şa'b, 2003.
- Fâsî**, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitâbü'l-ayn*. Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: Lecne İhyâ Tûrâsi'l-İslâmî, 1996.
- Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrût: 2005.
- Hâzin**, Ali b. Muhammed, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şâhîn. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1415.
- Hicâzî**, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîrû'l-vâdih*. Beyrût: Dârü'l-Cîyl el-Cedîd, 1993.
- Hüzelî**, Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fî'l-kırâ'ât el-arbâin ez-zâide aleyhâ*. thk. Cemâl b. Seyyid Rufâî. Kâhire: Müessesetü Semâ, 2007.
- İbn Âdil**, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âşûr**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endülüsî**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Battâl el-Kurtubî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdülmelik. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh'i (Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- İbn Cüzey**, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, H/1416.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebi's-Sedâd el-Malekî**, Abdülvâhid b. Muhammed b. Ali. *ed-Dürrü'n-nesîr ve'l-azbü'n-nemîr*. thk. Ahmed Abdullah Ahmed el-Mukrî. Cidde: Dârü'l-Fünûn, 1990.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ed Muhammed Tayyib. Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419.
- İbn Ebû Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Absî. *el-Musannefî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, H/1409.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris Zekerîyya. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1991.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1419.
- İbn Manzûr**, Ebû Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dârü Sâdır, 1300.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zâdû'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.
- İbnü'l-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- İsfahânî**, Râgıb. *el-Müfredât*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.
- İzmîrî**, Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed. *Tahrîrû'n-neşr min tarîkı'l-'aşr*. thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd. Riyâd: Dârü Edvâi's-Selef, 2007.
- Kefevî**, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât mu'cemu fî'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kurtubî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964.
- Kutub**, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2003.
- Magrâvî**, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Tadabbür ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an bi sahihi's-sünen*. Lübnân: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014.
- Mâturîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîrû'l-Mâturîdî/Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîru'l-Kur'an*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Merâgî**, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîrû'l-merâgî*. Kâhire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946.
- Mukâtil b. Süleymân**, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şahhata. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.
- Mücâhid**, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîrû Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Neyl. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsa, 1989.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mutarrizî**, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî. *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed, *Sünen*, Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî**, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Neşvân el-Himyerî**, Ebû Saîd b. Sa'd b. Ebî Himyer. *Şemsu'l-'ülûm ve devâ'ü kelâmi'l-Arab mine'l-külûm*. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsir, 1999.
- Nevevî, Muhammed b. Ömer**, Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer el-Câvî el-Bentenî. *Merâhu lebid li-keşfi ma'ne'l-Kur'âni'l-mecîd*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1417.
- Nisâbü'rî**, Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec. *Garâibü'l-Kur'an ve reğâibü'l-furkân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Nüveyrî**, Ebü'l-Kâsım Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu taybeti 'n-neşri fî'l-kırâati 'l-aşr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *Mü'cemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*. Kâhire: Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Pânîpetî**, Senâullah. *et-Tefsîrü'l-Mazharî*. Gulâm Nebî et-Tunûsî, Pakistân: Mektebetü'r-Rüşdiyye, H/1412.
- Râzî**, Fahrüddîn. *Mefâtihü'l-gayb*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Rızâ**, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. Kâhire: nşr. Heyet, 1990.
- Sa'lebî**, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Seâlibî**, Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî**, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdalcabbâr. *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Komisyon. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997.
- Semîn el-Halebî**, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Sıddîk Hasan Hân**, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *Fethü'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996.
- Şa'râvî**, Muhammed Mütevellî. *el-Havâtür havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, 1997.
- Taberî**, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tantavî**, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.
- Useymîn**, Muhammed b. Sâlih, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sâlih et-Temîmî. *Tefsîrü Süreti Âli İmrân*. Riyâd: Dârü İbni'l-Cevzî, H/1435.
- Vâhidî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Vasîl fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Zebîdî**, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî**, Ebü'l-Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve üyûni'l ekâvil fî vüçûhi't-te'vîl*. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu makale etik kurul izninden muaftır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.